

کتابت نسخه برای چاپ سنگی

(از مجموعه کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران)

پریسا کرم رضایی*

(کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران)

در گذشته نه چندان دور، چاپ یکی از اهداف کتابت نسخه بوده است و بی شک در میان مجموعه‌های گوناگون نسخه‌های خطی فارسی و عربی در ایران و جهان می‌توان نسخه‌هایی را یافت که برای چاپ کتابت شده‌اند، از جمله در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران چند نسخه چنین هستند که به ترتیب تاریخ کتابت به قرار زیراند:

۱. قانون نشان‌ها، ۱۲۵۲-۱۲۶۴ق

قانون نشان‌ها (ش ۱۱۶ اب حقوق) رساله‌ای از حاجی میرزا آقاسی است^۱ و برای این نوشته شده که مانند بخشنامه به شهرها فرستاده شود و کارگزاران دولت قانون دادن نشان‌های دولتی را بدانند.

این نسخه به خط نستعلیق بسیار خوب و به نام محمد شاه قاجار در ۲۰ محرم ۱۲۵۲ق تا ۱۲۶۴، در ۶۶ گ، بر روی کاغذ فرنگی، نوشته شده است. بخش اول کتاب به معرفی نشان‌های دولتی و احکام مربوط به آنها اختصاص دارد. در این بخش شکل نشان‌ها نیز دیده می‌شود. در بخش دوم کتاب افرادی که از دولت نشان گرفته‌اند به ترتیب تاریخی از ۱۲۵۲ تا ۱۲۶۴ق ذکر شده‌اند.

این نسخه در سال ۱۲۹۸ق در کتابخانه محمدحسن خان صنیع‌الدوله (وزیر انطباعات) بوده است و برچسب مستطیل شکل کوچک کتابخانه او در ابتدای نسخه دیده می‌شود که نام نسخه و مؤلف آن را نشان می‌دهد. همچنین بر روی عطف جلد نسخه نیز عنوان «کتاب قانون دولتی از حاجی میرزا آقاسی» بر روی تکه کاغذی چسبانده شده است.

در پایان بخش اول کتاب، ص ۳۷، چنین آمده است:

برحسب فرمان اعلیحضرت قدرقدرت قضا مهابت سپهر بسطت آفتاب‌رایت مریخ‌صولت سلیمان‌حشمت جمشید شوکت افراسیاب سطوت فریدون فطرت اسکندر سریرت دارادرایت نوشیروان عدالت مروج شریعت مصطفوی مقوی طریقت مرتضوی شاهنشاه اسلام پناه سایه خدا سَمی خاتم انبیاء السلطان بن السلطان بن السلطان و الخاقان بن الخاقان ابوالفتح و النصر و الظفر و العلی السلطان محمدشاه قاجار خلد الله ملکه و ابد ایام سلطنته به تحریر این رساله شریفه مأمور آمد تا نسخ متعدده در کارخانه مبارکه باسمه شده در اطراف و اکناف ممالک محروسه انتشار و اشتهاار یابد و قواعد مرقومه نشان بر تمامی اهل نظام و غیره ظاهر و هویدا گردد.

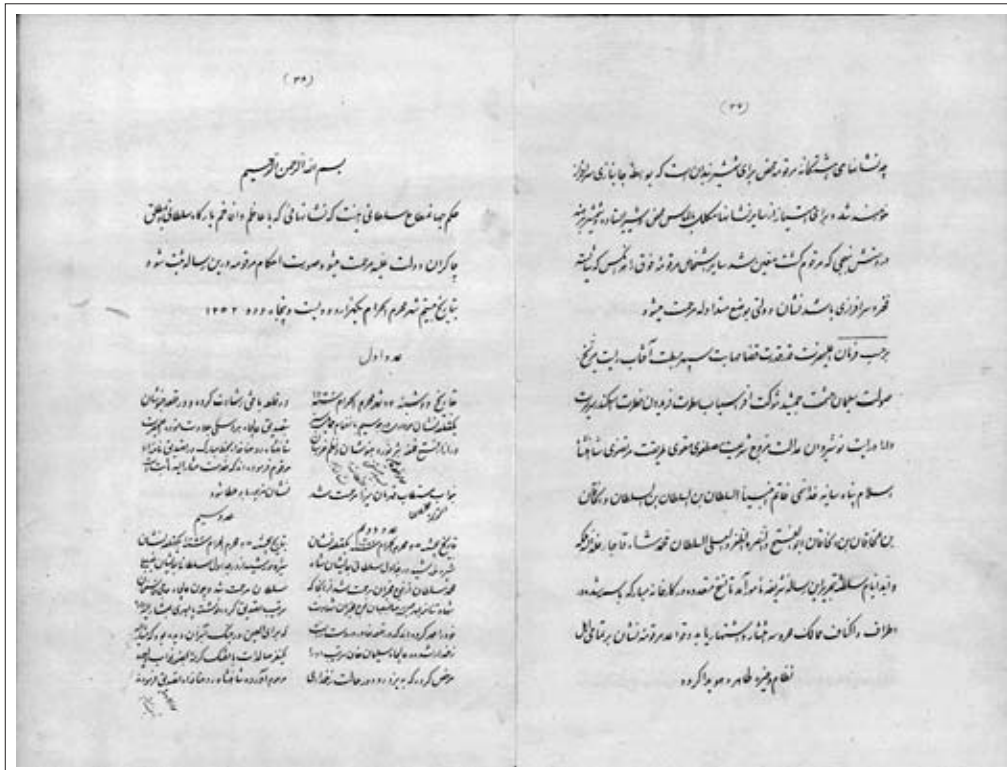
پس از آن بخش دوم کتاب، ص ۳۸، چنین آغاز می‌شود:

بسم الله الرحمن الرحيم

حکم جهان مطاع سلطانی این است که نشان‌هایی که به اعظام و افواخم بارگاه سلطانی و به مطلق چاکران دولت علیه مرحمت می‌شود صورت احکام مرقومه درین رساله ثبت شود. به تاریخ بیستم شهر محرم الحرام یکهزار و دویست و پنجاه و دو ۱۲۵۲.

* کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، و کتابداری و اطلاع‌رسانی.

^۱ محمدتقی دانش‌پژوه، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی (تهران: دانشگاه تهران)، ص ۵۰۰.

۲. شرح مائة عامل، ۱۲۶۱

۱. مجموعه ش ۹۷۴۷ که شامل ۱۷ رساله است و رساله پنجم با عنوان شرح مائة عامل در حیدرآباد، متصل مسجد قطب شاهی، محل غسالان، در هنگام نماز ظهر، برای چاپ نوشته شده است. این رساله را ملک محمد پادشاه صاحب پسر محمد قاسم شاگرد مولوی فیاض الدین احتمالاً در ۱۲۶۱ق به خط نستعلیق نوشته است و گویا کل مجموعه به خط او باشد. تاریخ ۱۲۷۵ و ۱۲۷۷ق در نسخه دیده می شود. دو رساله تألیف خود اوست، یکی نسخه منشعبه (رساله سوم، ص ۴۴الف - ۵ب) و دیگری تتمه در نحو عربی (رساله یازدهم، ص ۷۳ب - ۷۵الف).

چنانکه از توضیحات بالا دریافته می شود رساله مورد نظر با اینکه برای چاپ نوشته شده است در میانه این مجموعه صحافی شده است.

انجامه نسخه چنین است:

[...] و هو مختار ابن مالک الحمد لله که باعث شرح صدور طالبان علم و هنر پسندیده نگاه دوربین اهل نظر مطبوع هر ناقص و کامل نسخه شرح مایه عامل از انواع فواید و تحقیقات محشی به زیور ترکیب و حل غوامض محلی که در تصحیح آن کوشش نمایان به کار برفت به تاریخ پانزدهم (۱۵) شهر رجب المرجب فی سنة ۱۲۷۷ هجری در بلدة حیدرآباد متصل مسجد قطب شاهی محل غسالان به وقت نماز ظهر استهمام و اختتام رسید از دست محمد پادشاه ولد محمد قاسم شاگرد مولوی فیاض الدین است. م م م م م م م م.

تاریخ طبع از صاحب طبع وقاد شیخ نواز علی متخلص به سجاد:

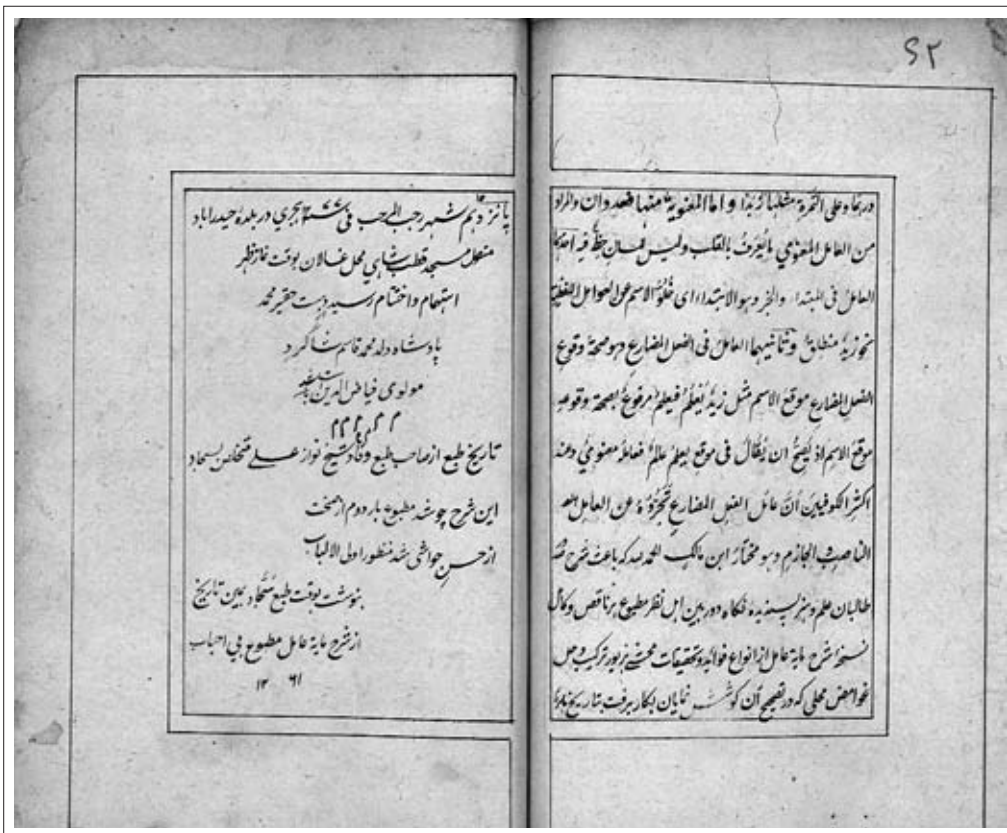
این شرح چو شد مطبوع بار دوم از صحت
از حسن حواشی شد منظور اولی الالباب
بنوشت به وقت طبع سجاد همین تاریخ
از شرح مایه عامل مطبوع بی احباب (۱۲۶۱؟)

۳. جواهرالایات یا دیوان خادم، ۱۲۷۶ق

نسخه جواهرالایات یا دیوان خادم (ش ۳۳۲۷) از محمد هاشم بن محمد مفید شیرازی برای چاپ نوشته شده است. این نسخه را مؤلف آن در سال ۱۲۷۶ق به نام محمد حسن بن محمد حسین تاجر شیرازی به خط نستعلیق نوشته است.^۲ بنابر یادداشتی در صفحه نخست نسخه، او این نسخه را به خط خود نوشت تا به چاپ برساند اما نتوانست.

او امام مسجد نو شیراز بوده است و در یادداشت ابتدای نسخه آمده است که عموی شیخ یحیی، امام جمعه شیراز بوده است. وی شعر نیز می‌سرود و دیوانش را جواهرالایات یا دیوان خادم نامیده است. دو نسخه از دیوان او در کتابخانه مرکزی دانشگاه وجود دارد که یکی همین نسخه است و دیگری به شماره ۴۱۳۹ در این کتابخانه محفوظ است.

وی در سال ۱۲۵۵ق قصاید پدر خود را گرد آورد و آن را کعبه‌الباکین نامید و در پایان آن مرثیه‌هایی را به عربی و فارسی افزود و این ذیل را حجر اسماعیل نامید. نسخه‌ای از این اثر به خط خود او در ۱۲۵۵ق در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران به شماره ۲۸۶۹ موجود است. وی قصیده‌هایی در ستایش امامان و خاندان پیامبر دارد و در آثارش موسیقی، فقه و پزشکی را مورد انتقاد قرار داده است. اثر دیگر او ذخر السفاهه علی طب‌البلاجه و الزخاریف نام دارد. وی در سال ۱۲۷۸ق زنده بوده است.^۳

^۲ محمدتقی دانش‌پژوه، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ۱۱: ۲۳۱۳.

^۳ دانش‌پژوه، همان، ۱۰: ۱۷۱۴، ۱۱: ۲۳۱۳، ۱۳: ۳۱۱۲، ۱۴: ۳۶۷۳-۳۶۷۴؛ آقابزرگ طهرانی، طبقات اعلام الشیعه (مشهد، دارالمرتضی للنشر،

۱۴۰۴ق)، ۳: ۶۲۴؛ احمد منزوی، فهرست نسخه‌های خطی فارسی، ۳: ۲۲۱۶، ۲۶۰۸.

۴. داستان جمشید، ۱۳۰۴ق

نسخه ش ۵۷۸۵ دانشگاه که شامل داستان جمشید، داستان ترک طاماس خجندی و نامه‌ای خطاب به معشوق با عنوان «هو الانشاه»^۴ است در مطبع حیدری واقع در بندریحی^۵ (؟) نوشته شده است.^۵ این نسخه را نظام‌الدین بن میر جلال‌الدین مزاری در ۱۳۰۴ق در این مطبعه به خط نستعلیق کتابت کرده و انجامه قسمت اول آن (داستان جمشید) به قرار زیر است و همان طور که ملاحظه می‌شود اشتباهات املائی متعدد در آن وجود دارد:

به‌اهتمام بنده درگاه سید نظام‌الدین مزاری ولد میر جلال‌الدین بن میر غیاس‌الدین به تاریخ پانزدهم جمادالآخر سنه ۱۳۰۴ در مطبع حیدری واقع بندریحی^۵ (؟) به حلیه و زیور طبع آراسته پیراسته شده مقبول نظر شاه یقین ماهرین و ناظرین خرد آیین گردید بمئه و کرمه سنه ۱۳۰۴. تمت الكتاب بامر ملکبول وهواب.

شد به توفیق خدای لاینام	این کتابت روز پنجشنبه تمام
روز که چرخ دامن عمرم زجا کند	این خاک تیره بند ز بندم جدا کند
یارب نگاه‌دار تو ایمان آن کسی	کین خط من بخواند بر من دعا کند
خط در ورق دهر بماند چند سال	بیچاره نویسنده که بر خاک رود

تمام شد کارم. نظام شد. تمت.

تم تم تم تم

تم تم تم

تم

انجامه قسمت دوم (داستان ترک طاماس خجندی): واللّه اعلم بالصواب تمت الكتاب بعون الملك الوهاب از دست خط فقیر حقیر کمترین میرزا نظام‌الدین در یوم شنبه دو یوم رب‌الاول تمام یافت سنه ۱۳۰۴

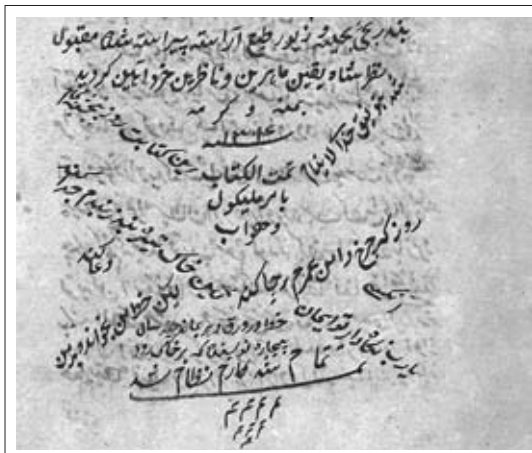
خط خوب از من مسکین چه طعمه می‌دارید	خواتیر جمع ندارم که نویسم خط خوب
هر که خواند دوعا طعمه دارم	زانکه من ببنده گنسه‌کارم
درد یار از دردمندان بدترست	راه دور از بند و زندان بدتر است
مردمان گویند که ترک یار مکن	ترک یار از دادن جان بدترست

در پایان نامه انشایی در پایان نسخه نیز آمده است:

زیاده چه نویسم که گفتن و مجال نوشتن نمانده است و السلام علیکم سنه ۱۳۰۴ تمام شد کارم نظام شد در

یوم شنبه تم تم تم

خط در ورق دهر بماند چند سال بیچاره نویسنده که در خاک رود

۵. آیینة حق نمای، ۱۳۲۱ق

نسخة آیینة حق نمای (ش ۸۰۶۳) که برای چاپ در مطبع حکیم سید عبدالمجید صاحب صوفی نوشته شده است. این نسخه را غلام زین العابدین به خط نستعلیق در ۱۳۲۱ق در این مطبع نوشته است.^۶

در انجامه نسخه اشاره‌ای به چاپ نسخه نشده است:

تمت هذا الرسالة المسمی به جام جهان نما من خط اضعف العباد غلام زین العابدین عفا عنه مورخة ۱۷ ماه ربیع الاول سنة ۱۳۲۱ هجری ختم شد.

اما صفحه عنوان کتاب برای چاپ طراحی شده است. در بالای صفحه، شعار «و من یتوکل علی الله...» دیده می‌شود. سپس نام کتاب و تاریخ طبع آن آمده است: «جام جهان نما سنة ۱۳۲۱ هجری» و نام چاپخانه در پایین صفحه چنین است: «در مطبع حکیم سید عبدالمجید صاحب صوفی عفا عنه القادری».

Nameh-ye Baharestan: vols. 8-9, 2007-2008, ser. nos. 13-14

Copying Manuscripts for Lithograph Publication

(From Tehran University's Central Library and Documentation Center)

Parisa KARAM REZAI

(Central Library and Documentation centre of Tehran University)

One of the lesser known aims of producing hand-written manuscripts until recently, was publication in lithograph form. One can find some items among the Persian and Arabic manuscript collections in Iran and elsewhere that were copied for the purpose of lithograph printing. There are several such manuscripts in the collection of Tehran University's Central Library and Documentation Center. The paper describes and lists five of these works from the University's collection

^۶ محمدتقی دانش‌پژوه، ۱۷: ۲۱.

ومن يتوكل على الله فهو حسبه ومنه

جامع احسان نما
جامع باب ۲۱
۱۳۱۰ هـ
۱۰۵۲

در مطبع حکیم سید عبدالمجید صوفی عفا عنه القادی

Central
Tehran